

БЕЗЕКВИВАЛЕНТНАТА ЛЕКСИКА В УЧЕБНИЦИТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ЧУЖДЕНЦИ

Божана Нишева (Прага)

Резюме:

В статията е направен опит за по-детайлно разработване на проблематиката на лексикалната безеквивалентност с оглед целите на чуждоезиковото обучение. Анализирани са начините на описание и превод на реалиите в няколко учебника по български език за чужденци, базирани на различна лингводидактична методология. Усвояването на безеквивалентни единици, свързани с възможно най-широк тематичен спектър и носещи информация за националноспецифичните условия, в които функционира езикът, е разгледано като един от решаващите фактори за придобиването на задълбочена комуникативна компетентност от обучаваните по чужд език.

Ключови думи: безеквивалентна лексика, реалии, български език, чуждоезиково обучение

Non-Equivalent Lexis in Textbooks of Bulgarian as a Foreign Language

Abstract:

This article aims to produce a more detailed elaboration on the issue of lexical non-equivalence in the context of foreign language teaching and acquisition. It comprises an analysis of the manners of realia description and translation in several textbooks of Bulgarian as a foreign language, based on different linguodidactic methodologies. The acquisition of non-equivalent items relating to as large thematic scope as possible and carrying information on the nation specific conditions in which the language functions is viewed as one of the determining factors in obtaining in-depth communicative competence by foreign language learners.

Key words: non-equivalent lexis, realia, Bulgarian language, foreign language teaching

1. Проблематиката на безеквивалентната лексика е обект на редица интердисциплинарно ориентирани разработки, в които тя се интерпретира от различни теоретични позиции. Така напр. за целите на транслатологията и комуникацията М. Хръдличка (1990: 14) посочва, че „Každá slovní zásoba určitého jazyka obsahuje jisté množství lexikálních jednotek, které označují předměty a jevy objektivní reality typické pouze pro danou kulturní oblast, tzv.

bezekvivalentní lexikální jednotky.” В лингвокултурологията репертоарът от безеквивалентни лексеми се разглежда значително по-широко, т.е. като набор от *лингвокултуреми* (Воробьев, 1997: 44), а в етнолингвистика – като *етнокултурна терминология* (М. Божилова, 2011: 25). С оглед задачите на лингвостранознанието Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров (1990: 41–42) предлагат термина *понятийна безеквивалентност* на съответната лексикална единица и сравняват начините за описване на безеквивалентните думи в процеса на обучението по чужд език с методите и подходите, използвани в лексикографията.

От друга страна обаче в повечето публикации по темата като безеквивалентни се определят единиците, които най-силно манифестират националноспецифичните черти на езика, или които по думите на В. А. Маслова (2001: 36) „приобрели символическое, эталонное, образно-метафорическое значение в культуре и которые обобщают результаты собственно человеческого сознания [...]”. Също така в преобладаващата част от класификациите на безеквивалентни единици централно място се отрежда на т. нар. *реалии*¹, обикновено характеризирани като ядро на репертоара от лексеми с предметно/конкретно значение.

1.1 Въз основа на казаното дотук може да се приеме, че за чуждоезиковото обучение, респ. за придобиването на задълбочена чуждоезикова (комуникативна) компетентност, усвояването на безеквивалентни единици (и в частност на реалии), свързани с широк тематичен спектър, е от особена важност, тъй като те са източник на информация за националноспецифичните условия, в които функционира езикът. От тази гледна точка ще се насочим към представянето на реалиите в учебниците по български език за чужденци.

1.1.1 С. И. Влахов и С. Флорин (1969) определят реалиите като „думи от народния език, които означават предмети, понятия, явления, типични за географските условия, културата, материалния бит или обществено-историческите особености на даден народ (племе, народностна група) или страна, поради което те са носители на подчертан местен, национален или исторически колорит и нямат точни съответствия в други езици.” Цитираното мнение показва, че реалиите се отличават не само с еднозначност², но и със стилистична и темпорална маркираност, т.е. по-нататък ще разгледаме реалиите като лексикални единици, чиято безеквивалентност произтича не само от уникалността на денотата им, но и от конотациите, с които те са натоварени.

¹ Терминът е от латинския език (*realis-e*, мн. *realia*) и означава ‚веществен, действителен‘.

² Тази черта на реалиите ги сближава с термините, вж. по-подробно Влахов – Флорин (1980: 8–12).

1.1.2 Интересуват ни по-конкретно на начините на представяне на реалиите в следните учебници по български език за чужденци³: Петрова и кол. 2001: *Учете български език* (първа част) (по-нататък УБЕ 1); Колева-Златева и кол. 2004: *Аз говоря български. Български език за чужденци* (първа част) (по-нататък АГБ 1); Гладкова и кол. 2005: *Мултимедияен курс „Български език за чужденци“* (по-нататък МКБЕЧ) и Хаджиева и кол. 2006: *Български език за чужденци. Общ курс* (по-нататък БЕЧ–ОК). Освен от горепосочените източници, при съпоставката ще бъде използван и материал от учебниците на Петрова и кол. 2004: *Учете български език* (втора част) (по-нататък УБЕ 2), на Буров 2000: *Български език за чужденци – първа част. Основен курс по лексика и граматика*. (по-нататък БЕЧ) и от *Многоезичен учебен речник за целите на туризма* (по-нататък МУРЦТ). В началото ще сравним начините на представяне на целия обем от непозна лексика в отделните учебници. След това ще се съсредоточим върху превода на реалиите в учебните речници, както и върху описанието им в текстовете към уроците.

2. В единия край на скалата по изчерпателност – неизчерпателност на представянето на непознатия лексикален материал се намира БЕЧ, който според увода (Буров, 2000: 4) цели да запознае обучаваните с основните лексикални и граматични особености на българския език без употребата на език-посредник, което най-вероятно е причината изданието да не съдържа речник. Речник на непознатите думи не намираме и в УБЕ 2, по думите на авторите му обаче, учебникът запознава с „минимален обем от страноведски познания за България” (Петрова, 1996: 9), който разширява граматическия и лексикалния минимум от първо ниво. За разлика от УБЕ 2, УБЕ 1 заема междинно положение по отношение на всички разгледани учебници, в него е включен четириезичен речник на лексикалния минимум от уроците. На противоположния край на скалата по изчерпателност – неизчерпателност (в сравнение с БЕЧ и УБЕ 2) се намират АГБ 1 и МКБЕЧ, които разполагат със самостоятелно разработени речници. Още повече, че авторите на МКБЕЧ са се възползвали от предимствата на мултимедийните технологии и са създали препратка за търсене в учебния речник, разположена над всеки отделен текст или упражнение.

2.1 Различни подходи са приложени в БЕЧ–ОК и в МУРЦТ. В БЕЧ–ОК новият лексикален материал, респ. реалиите, са представени в тематично организиран английско-български фразарий. От МУРЦТ – напротив – са изключени всички единици без съответния точен семантичен и формален еквивалент в целевия език. Възможно обяснение за това дава концепцията му, ориентирана към нуждите на по-тяснопрофесионалното чуждоезиково

³ Посочваме изданията в хронологичен ред.

обучение. Следва също така да се отбележи, че единствено в АГБ 1 новите думи са преведени както веднага след съответния текст, така и в учебния речник, което значително улеснява не само работата на преподавателя, но и самостоятелната подготовка.

3. Най-много (по-точно 9 на брой) реалии съдържа речникът на МКБЕЧ. В него намираме съществителните *баклава*, *кебанче*, *кюфте*, *луканка*, *ракия*, *ръченица*, *сарма*, *таратор* и прилагателното *шопски*. За разлика от това речниците на АГБ 1 и на УБЕ 1 посочват само по две реалии – първият *кюфте* и *туршия*, а вторият – *баничка* и *мартеница*. Частта *Празници* към фразария на БЕЧ–ОК от своя страна запознава с названията на български национални празници като напр. *Ден на Съединението на България*, *Ден на народните будители* и др.

Приведени дотук примери показват, че в речниците/фразариите на учебниците по български език за чужденци най-често попада ограничен брой реалии, предимно от областта на кулинарията; една по-несъществена част е от сферата на историята, етнографията и фолклора.

3.1 Изброените реалии се превеждат с помощта на най-разпространените транслатологични похвати.

3.1.1 В МКБЕЧ откриваме предимно транскрибирани единици, напр. *баклава* – *baklava*, *таратор* – *tarator*. Когато транскрипцията не е достатъчна за точното тълкуване на думата, е добавен и описателен превод, обикновено чрез надредно понятие, напр. *ръченица* – *račenice*, *druh lidového tance*, *луканка* – *lukanka*, *druh klobásy*. Съответните лексеми са предадени приблизително само ако в чешкия е налична максимално близка по значение реалия, напр. *кюфте* – *karbanátek*, *кебанче* – *čevapčiči*, *kebabče*. В МКБЕЧ са самостоятелно представени и някои реалии, част и от безквипвалентни двусъставни названия, вече разпространени в чешката езикова среда. Такъв е напр. случаят с атрибутивния член *шопски* от словосъчетанието, означаващо типичната за българската кухня *шопска салата*⁴.

3.1.2 Реалиите в речника на АГБ 1 са преведени на руски и на английски език по два основни начина: приблизително, напр. *кюфте* – *котлета* – *meat ball*, *risolla* и описателно, напр. *туршия* – *засоленные овощи*, *picked vegetables*, *pickles*. Както личи и от примерите, в АГБ 1 по-последователно (в сравнение с МКБЕЧ) са посочени не само еднословни, но и двукомпонентни названия от целевия език.

3.1.3 Повечето английски преводи на названията на българските национални празници във фразария на БЕЧ са буквални, напр. *Ден на българската просвета и култура и на славянската писменост* – *24 May Day of The Bulgarian education and culture and of the Slavonic letters*. Буквалният превод

⁴ На ч. позната като *šopský salát*.

на някои по-специфични названия е комбиниран и с транскрипция и/или описателно обяснение, напр. *Гергьовден, Ден на храбростта и празник на българската армия – 6 May Gergyovden (St. George's Day), Day of Valor and of the Bulgarian Army*.

3.1.4 Реалиите в УБЕ 1 са преведени на английски, френски и испански език. Използваните похвати са отново транслитерацията, напр. *мартеница* – а. *martenitza*, фр. *martenitza*, исп. *martenitsa* и описанието, напр. *баничка* – а. *cheese patty, pastry*, фр. *gâteau au fromage*, исп. *pastel con queso*.

4. По мнението на Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров (1990: 30) нуждата от комбинирането на релационно-преводния подход с методите на лингвостранознанието е обусловено от наличието на „области на несъвпадане“ между отделните езици. Този факт се отразява в разглежданите от нас учебници по следните начини.

4.1 В МКБЕЧ немалко български реалии са въведени в две приложения, наречени *Лексикален линк* и *Социокултурен линк*.

4.1.1 *Лексикалният линк* е разработен в допълнение на материала от основната част и е изготвен на принципа на фразария. Повечето безеквивалентни единици в него са от областта на бита и кулинарията, намираме ги най-вече в раздел *В ресторанта*, напр. *лютеница – pikantní zeleninová směs, мусака – musaka, zapékané brambory, lilky, nebo tykvičky* и др.

4.1.2 Много по-широк спектър от националнорспецифични названия покрива *Социокултурният линк*, в който реалии са обект на цели самостоятелни текстове, въвеждащи заедно с основното безеквивалентно понятие и още нови семантично и словообразователно свързани с него единици, срв.: *Lazaruvane – na den sv. Lazara dívky, kterým se říká lazarky, zpívají a tancují před domy*. Откриваме и множество исторически, социални и културни реалии, пояснени в скоби, напр. *Půdu měli v držení bohatí feudálové, členové sultánovy rodiny, vojenští a civilní hodnostáři a spahiové (příslušníci vojenské jízdy)*. В други случаи значението на реалиите произтича от контекста, напр. *Domácí koberce a předložky z ovčí vlny. Mezi nejoblíbenější patří tzv. chališta, které mají dlouhý nestříhaný vlas.*, а в трети – реалиите допълват представата за описваната историческа действителност, напр. *Uvolněním feudálního držení půdy vznikly podmínky pro zrod bulharských statkářů (čorbadžijů)*.

4.2 Богат и разнообразен е също така разделът *Лингвостранознание* на БЕЧ–ОК, състоящ се от три части. В него безеквивалентите единици се въвеждат съобразно конкретната тема, с която предстои да бъдат запознати обучаваните. Така напр. в темата *Българинът* срещаме реалиите *аба, калтак, нестинар, опинци, сукман, хоро, чифлик*, а в темата *Основаването на българската държава* освен редица географски и исторически названия са употребени и думи като *мартеница, хан*, понякога обяснени и под линия, напр. *фиала – ниска чаша от сребро, злато или глина за пиене или жертво-*

приношение. Също така безеквивалентната лексика от урока се затвърждава в упражненията по граматика и словообразуване. Напр. след текста, озаглавен *Васил Левски – апостолът на свободата* са посочени изречения за синтактична трансформация като⁵: *Левски, който е утвърден за главен апостол на събрание на БРЦК, напуска Румъния* и др.

4.3 Съобразно изискванията на ниво А 1 и А 2 на Общата европейска езикова рамка АГБ 1 цели изграждане не само на основна езикова, но и на социокултурна компетентност⁶. Поради това още от първите уроци информацията за понятия и явления, специфични за българската езикова среда е отделена или в раздели, озаглавени *Социокултурна компетентност*, или в самостоятелни текстове. В учебника са представени и някои от най-популярните български имена и съкратените им варианти: *Димитър (Митко), Иван (Ваньо), Йорданка (Данче)*, географски названия като *Бургас, Варна, Пирин, Рила*, названията на празници и обичаи като *Петровден, Стефановден*, названия на типични за българската кухня ястия и напитки като *боза, ракия, гювече, таратор* (понякога и под формата на рецепти за приготвянето им). Други реалии като напр. *бъклица, гювече, губер, черга и розово масло* са включени в картинен речник, озаглавен *В магазина за сувенири*.

4.4 При определянето на лексикалния (и граматическия) минимум в УБЕ 1 е изиграл решаваща роля принципът за усвояване на основни комуникативни умения в стандартни (ежедневни) ситуации (Петрова, 2001: 5). По-сериозно задълбочаване на социокултурните компетентности на обучаваните цели втората част на учебника. В нея текстове със заглавия като напр. *Началото* (посветен на основаването на българската държава), *Велики български владетели, Иван Вазов*, както и откъси от класически произведения на българската литература, спомагат за изграждането на по-детайлна представа за географията, историята и културата на България. Някои от въведените в УБЕ 2 реалии са: исторически и географски названия *Плиска, Средец и Копривщица, Марица*, титли и имена на владетели *цар Симеон Велики, хан Тервел*, имена на исторически личности *Климент Охридски, Паисий Хилендарски* и др.

Направеният преглед показва, че за разлика от УБЕ 1, МКБЕЧ, БЕЧ–ОК, АГБ 1 и УБЕ 2 комбинират релационно-преводния подход с методите на лингвостранознанието, в резултат на което запознават с по-тесен или по-широк репертоар от безеквивалентна лексика, представена по оригинална методика, специфична за всеки от тях.

⁵ Вж. упр. 3 на с. 295.

⁶ Вж. увода към изданието.

5. Въз основа на проведеното изследване можем да обобщим, че при изготвянето на лексикален минимум за всяко от нивата на обучение по български език като чужд, би трябвало да се вземат предвид и следните количествени критерии, които да залегнат в основата на обща лингводидактична рамка, съобразена с принципите на лингвостранознанието.

Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров (1990: 51) установяват, че делът на безеквивалентната лексика в активния речник на руския език е около 6–7 %⁷. За сравнение, най-изчерпателният от всички разгледани дотук учебни речници – българско-чешкият речник към МКБЕЧ, съдържа общо 2697 единици, от които 9 реалии, т.е. в практиката досега на реалиите се отделят най-много 0,37 % от общия лексикален обем, усвояван от ниво А 1 до ниво В 2 по Общата европейска езикова рамка. В следващите нива на обучение този процент би трябвало да се увеличава, за да може да отговори на изискванията за по-задълбочена чуждоезикова компетентност. С оглед на обогатяването на т. нар. фоновия знания на обучаваните е важно също така учебните текстове да включват реалии от възможно най-широки тематични области⁸.

Не на последно място, трябва да се отчете и фактът, че в съвременния български език активно навлизат безеквивалентни единици от други езици и култури⁹. Под влияние на различни екстралингвистични фактори¹⁰ някои от тях се установяват трайно в новата си „одомашнена” (адаптирана) форма, което налага те също да бъдат представени в учебниците по български език за чужденци.

⁷ Приемаме този резултат за поне отчасти валиден и за българския език, тъй като за него не са ни достъпни подобни данни. Не забравяме, че в този процент не влизат само реалиите.

⁸ За практиката досега вж. т. 3. от изследването.

⁹ Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров (1990: 50) казват за т. нар. турцизми, монголизми, украинизми и др. в руския език, че те са „дважды безэквивалентными: сначала они не имели эквивалентов с точки зрения русского языка [...] теперь они не имеют эквивалентов уже с точки зрения иностранных языков по отношению к русскому”.

¹⁰ Такива са напр. т. нар. процеси на европеизация, глобализация и др.

Литература:

- БОЖИЛОВА, Мая, 2011: Национално маркирана лексика в българския език: *Студии по лексикология*. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, АИ „Проф. Марин Дринов“. 11–98.
- ВЕРЕЦАГИН, Евгений М., КОСТОМАРОВ, Виталий Г., 1990: *Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного*. Москва: Русский язык.
- ВЛАХОВ, Сергей И., ФЛОРИН, Сидер, 1969: <http://translatorslair.com/>
- ВЛАХОВ, Сергей И., ФЛОРИН, Сидер, 1980: *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.
- ВОРОБЬЕВ, Владимир В., 1997: *Лингвокультурология (теория и методы)*. Москва: РУДН.
- МАСЛОВА, Валентина А., 2001: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/index.php
- HRDLIČKA, Milan, 2003: *Literární překlad a komunikace*. Praha: ISV.

Източници на материала:

- БУРОВ, Стоян, 2000: *Български език за чужденци – първа част*. Основен курс по лексика и граматика (2 изд.). В. Търново: Фабер. (БЕЧ).
- ГЛАДКОВА, Хана и кол., 2005: *Мултимедиен курс „Български език за чужденци“*. Пловдив: Летера. (МКБЕЧ)
- КОЛЕВА-ЗЛАТЕВА, Живка и кол., 2004: *Аз говоря български. Български език за чужденци (първа част)*. В. Търново: Фабер. (АГБ 1)
- КОЛЕКТИВ, 2008: *Language in Tourism. Многоезичен учебен речник за целите на туризма*. (ред. А. Рангелова, З. Тиха). Институт за български език, БАН. София: Валентин Траянов. (LINT)
- ПЕТРОВА, Стефка и кол., 1996: *Учете български език (втора част)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (УБЕ 2)
- ПЕТРОВА, Стефка и кол., 2001: *Учете български език (първа част)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (УБЕ 1)
- ХАДЖИЕВА, Елена и кол., 2006: *Български език за чужденци. Общ курс*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (БЕЧ–ОК)